

РЕЦЕНЗІЇ

*Л.І. Шевченко, д-р філол. наук,
О.І. Ніка, канд. філол. наук*

ЧАСОВИЙ І ЕТИЧНИЙ ДИСКУРСИ “СЛОВА О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ”:

**Стаття-рецензія на монографію В.Г. Скляренка “Темні
місця” в “Слові о полку Ігоревім”. – К.: Довіра, 2003. – 147 с.**

У сучасній лінгвістиці поява монографічних видань історико-мовного напрямку є знаковою подією, доволі нечастим, проте завжди примітним явищем у розвитку наукової думки.

За останні декілька років не тільки лінгвісти, але й усі шанувальники високої наукової продукції звернули увагу на активізацію досліджень історико-мовного напрямку в Україні та вихід довгоочікуваного “Етимологічного словника української мови” (К., 2003. – Т. 4.) і двох авторських монографій добре знаного в Україні та за її межами автора – академіка Національної академії наук України В.Г. Скляренка.

Одна з монографій В.Г. Скляренка – “Праслов’янська акцентологія”, що вийшла друком у 1998 році, на сьогодні в Україні становить найбільш авторитетне наукове видання в галузі акцентології за переконливістю наукових доведень, величезним фактичним матеріалом, що стали узагальненням багаторічної наукової праці дослідника. Українська акцентологія в першу чергу нині асоціюється зі В.Г. Скляренком – від авторської частини “Акцентологія” в академічному виданні “Історія української мови” (К., 1979), “Нарисів з історичної акцентології української мови” (К., 1983) до системного викладу авторської концепції у “Праслов’янській акцентології” (К., 1998).

Інша монографія – “Темні місця” в “Слові о полку Ігоревім”, видана минулого року, змістово пов’язана передусім із роботою над “Етимологічним словником української мови”, співавтором і членом редколегії якого є Віталій Григорович. Зацікавлення етимологією слова стало поштовхом до “нового” прочитання одного зі знакових для слов’янської культури і найбільш відомих текстів періоду Київської Русі – “Слова о полку Ігоревім”.

Символічним є саме той факт, що В.Г. Скляренко звернувся до пам'ятки оригінального письменства Київської Русі, що поруч зі “Словом о Законі і Благодаті” митрополита Іларіона, “Повчанням” Володимира Мономаха, літописними текстами та іншими репрезентантами цієї доби синтезує інтелектуальні здобутки мовно-культурного простору середньовіччя, переплетення книжного та народного впливів і водночас спирається на попередню літературну традицію.

“Слово о полку Ігоревім” виразно відображає стиль виробленої літературної школи XII ст., впливи візантійської книжної риторики та української поетичної творчості в оригінальному художньому втіленні.

У питанні про походження, час і місце написання цього твору, збереженого, як відомо, тільки в пізнішому списку і виданого незадовільно з наукового погляду, тільки мова може стати ключем до відповідей лінгвістичних, а також – історичних, культурологічних тощо, тому цілком закономірно, що “першопрочитання” тексту і співвіднесення його з тодішньою реконструйованою дійсністю в словесному вираженні визначає комплексність дослідження тексту, основою якого є мовний складник.

Обґрунтований етимологічний аналіз “темних місць” у “Слові о полку Ігоревім”, здійснений В.Г. Скляренко, спростовує будь-які спроби пояснення неавтентичності пам'ятки чи її пізнішого датування, оскільки науковий текстологічний підхід виявляє координування з лексичним наповненням інших пам'яток цього періоду і наступного староукраїнського.

Як на наш погляд, монографія українського вченого заслуговує на особливу увагу і лінгвістів, і широкого кола гуманітаріїв, які інтерпретують текст “Слова о полку Ігоревім” в контексті спадковості духовної слов'янської традиції. Численні спроби атрибуції пам'ятки як тексту, приналежного іншим культурам чи цивілізаціям, зокрема тюркській традиції (чи не найбільш радикально і, напевно, найбільш емоційною є мотивація Олжаса Сулейменова), опоновані у розвідці академіка В.Г. Скляренка. І справа не лише в полеміці. Контраргументами до будь-яких авторських верифікацій змістової єдності слова, фрази чи тексту в цілому є вивірене, бездоганне пояснення етимології слова, його ідентичності змістовій і логічній цілісності пам'ятки.

Спадковість наукової традиції – одна з прикметних рис дослідження. Жоден із коментарів чи покликань автора не є довільним, безсистемним чи гіпотетично модельованими. Логіка авторського доведення спирається на фактологію попередників, її ґрунтовний аналіз у системі нових підходів і знання про історичні події. Звернення до попередників у такому ракурсі не є простим покликанням на авторитети, а шанобливим зверненням до наукових шкіл і постатей, які дозволяють відтворити процес становлення наукового знання про наше минуле, ретроспективно досягнути складний процес становлення національної духовності в часи історичних змагань і викликів. Важливо, що ідеї національної духовності інтерпретуються в науковій системі фактів, логічних доведень і конкретики слова, що вирізняє позицію В.Г. Складенка з-поміж інших, романтичних, але недостатньо аргументованих праць.

Переконанню в послідовності авторської концепції слугує і величезна кількість покликань, які є інструментальними щодо методу викладення матеріалу: автор полемізує, уточнює факти, ілюструє твердження і розгортає тези. Широта звернень до попередників і сучасників, чий дослідницький інтерес звернено до “Слова о полку Ігоревім”, дозволяє спостерегти науковий пошук ученого класичної традиції в мовознавстві, коли ґрунтовність є синонімом компетентності, а вже потім починається моделювання авторської концепції.

Зацікавленість автора з’ясуванням “темних місць” визначає ретроспективний і проспективний ракурси простеження історії слова з погляду давніших етимологій – реконструкції праслов’янських лексем, первинного значення слова та здатності трансформуватися у вторинні – переносні значення. Проспективний ракурс дослідження тексту увиразнює прослідки лексем у сучасній літературній і діалектній мові, тим самим відзначаючи діахронічну зв’язаність та історичну пам’ять мови. Наприклад, **Заря-свѣтъ** “Слова” повністю відповідає українському *світ-зоря* з первісним значенням “*ранкова зоря*”¹; “**на ниче ся години обратиша**” розглядається в порівнянні з українським фразеологізмом *обернутися в ніщо* “безслідно зникнути, перестати існувати”² та ін.

Етимологічні розвідки слова спираються на широкий слов’янський контекст, про що свідчать численні апелювання до польської, болгарської, чеської та інших мов.

Ідея слов'янської культурної присутності в цивілізаційному просторі середньовіччя об'єднує етимологічний пошук автора. Звернення до слов'янських мов мають не лише лінгвістичну вартість, не є самодостатніми як факти спостережень мовознавця – вони є культурною атрибуцією нашої спільної історії, її витоків і цивілізаційних перетинань. Думаємо, що саме наукова розвідка глибокого вченого, всеохопність дослідницького матеріалу і спокійна лінгвістична аргументація В.Г. Складенка набагато більше сприяють об'єктивному погляду на історію і українства, і слов'янства, ніж численні емоційні дискусії, які є непоодинокими сьогодні.

Прикметним є той факт, що В.Г. Складенко у своєму дослідженні продовжує традицію історико-етимологічних студій, зокрема на матеріалі “Слова о полку Ігоревім”, що пов'язані з іменем М.О. Максимовича та Київським університетом. Уже в 1835 році М.О. Максимович, як відомо, читав курс лекцій про “Слово о полку Ігоревім” у Київському університеті, здійснив переклад тексту “Слова” українською мовою^{3,4}.

Енциклопедичність М.О. Максимовича виявилася в історико-етимологічному інтересі до окремих “темних місць”, з якими він зіткнувся у процесі перекладу “Слова”. Стаття М.О. Максимовича “Темное место в “Слове о полку Игореве”, опублікована 1855 року, стала логічним продовженням лінгвістичного інтересу до відомої пам'ятки XII ст.

У цьому разі в дослідницькому тексті В.Г. Складенка можна спостерегти як одвічність інтересу лінгвістів (і не тільки їх) до “Слова”, так інноваційні, властиві для новітнього наукового пошуку тенденції – визначеність аналізу у строгих лінгвістичних термінах, розширення наукової доказовості, врахування численних етимологічних версій та фахову переконливість мотивацій словесної тканини історичного тексту.

Увага українських дослідників XIX ст. до історичних пам'яток виявилася і в літературно-мовному спрямуванні наукового доробку П.Г. Житецького “О литературной форме и поэтическом стиле “Слова о полку Игореве”⁵. Взаємодія книжного і народного, адаптація книжних форм і конструкцій під впливом народної мови, стильова подібність “Слова” до українських дум акцентувала іншу парадигму досліджень.

Відзначимо, що в середині XX ст. В. Чапленко у своїй розвідці про “Слово” наголошував на потребі цілісного підходу до

мови цієї пам'ятки, беручи до уваги саме літературно-мовну характеристику: “У вивченні мови “Слова” маємо ще й ту прогалину, що попри численні праці про окремі явища, здебільша про т. зв. “темні” місця та вислови, ще й досі ніхто не дав хоч би коротенької характеристики цієї мови”⁶.

Наведена теза ілюструє дослідницький акцент на “темних місцях” “Слова” як класичному, традиційному підході історико-мовних студій, що, як показує дослідження В.Г. Складенка, є продуктивним осмисленням і переосмисленням контекстних значень лексем у світлі етимологічного аналізу. Саме цей ракурс дослідження, пов'язаний зі смислорозумінням тексту, набуває принципу першоелемента для надійного аналізу граматичних форм і конструкцій, відмінного поділу на слова тощо. Наприклад, у фразі “**полозію ползоша только**” запропоноване сегментування “**полозію**”⁷; урахування дії аналогії (у слові **птичь** заміна **ч** на **ц** зумовлена впливом слова **птица**⁸, про що зазначав і Л.А. Булаховський) та ін.

У процесі з'ясування значень лексем В.Г. Складенко враховує особливості прочитання фрази з погляду специфіки граматичного ладу мови. Так, у виразі “Слова” “**спала Князю үмь похоти**” дослідник співвідносить **спала... үмь** із українським *спала на ум (спала на розум)*, ураховуючи закономірні для давньоруської та староукраїнської мов уживання знахідного безприйменникового на позначення напрямку руху⁹. Така аргументація спростовує різні поділи цього сегмента тексту і вибудованих на цій основі контекстних значень.

Дослідник звертає увагу, що в окремих фразах кожне слово є відомим і засвідченим давньоруськими пам'ятками, проте смисл не зовсім зрозумілий, наприклад, “**овѣсися синѣ мьгле**”¹⁰. “Прозорість” цієї фрази, втім, визначає композиційну і смислову препозицію, є ключем до розуміння наступної фрази “**үтрѣ же воззни стрикүсы**”, одного з “найтемніших місць” “Слова”¹¹.

У монографії В.Г. Складенка враховано особливості правописних норм “Слова”, пов'язані з тривалим існуванням тексту в рукописних списках та позначенням архаїзованим другим південнослов'янським впливом, трансформаціями перших видавців “Слова”¹². Цей аргумент урахований в авторському прочитанні тексту “Слова” В.Г. Складенком, і тому окремі фрази передбачають правописну реконструйованість відповідно до закономірностей

моделювання мови певного часу, що вказує на високий професіоналізм у здатності інтерпретації текстового наповнення “Слова” у часовому дискурсі.

Лінгвістичне прочитання “Слова” включає культурологічну, історичну інформацію про реконструйований час створення пам’ятки: наприклад, до коментарів фраз **“Погибашеть жизнь Даждь-Божа внука”**¹³, **“И скочи съ него босымъ влъкомъ”**¹⁴ та ін.

Закцентуємо увагу на етичному складнику праці українського вченого: увага до факту кореспондується в роботі з повагою до думки опонента, розвиток мовних форм постає еволюцією мовної свідомості, твердження і висновки лінгвіста стимулюють науковий пошук.

Фундаментальність та аргументованість рецензованого дослідження В.Г. Скляренка базується на максимально повному охопленні етимологічних версій та різночитань дослідників тексту “Слова” (на що б мав звернути особливу увагу читач цього видання) і виведенні на тлі плюралістичності думок аргументованого власного аналізу і прочитання “темних місць” у “Слові”.

Із погляду наукової етики репрезентативним є розділ монографії під назвою “Фрагменти текстів Бояна в “Слові о полку Ігоревім”¹⁵, який становить спробу реконструкції дискурсу “іншого”, широко використовуваного в сучасних лінгвістичних дослідженнях. Віддзеркалення в тексті “Слова” стильових особливостей мови Бояна, поета другої половини XI – першої половини XII ст., уможливує вибудовування уявлень про персоналізований спосіб побудови тексту, процеси контамінованості книжного і народного планів вираження.

Монографічне дослідження В.Г. Скляренка заповнює прогалину лінгвістичного наукового аналізу знакової пам’ятки давньоруського письменства, оскільки певним чином різнобіжність версій у прочитанні “Слова” зумовлена мотиваціями, що не спираються на надійну основу наукової аргументації мови. І в цьому є проблема для дослідників, як і ширшого кола поціновувачів національної культури.

Розвідка В.Г. Скляренка за надійністю та вичерпністю етимологічних “відкриттів” і “новопрочитань” “темних місць” “Слова” (а їх у монографії розглядається 41) є одночасно і класичним, і новим словом як в історії досліджень “Слова”, так і української наукової думки.

¹Скляренко В.Г. “Темні місця” в “Слові о полку Ігоревім”. – К., 2003. – С. 21; ²Там само. – С. 66; ³Максимович М. Песнь о полку Ігореве,

переложенная на украинское наречие // *Украинец*. – М., 1859. – Кн. 1. – С. 43-86; ⁴Максимович М. Песнь о полку Игореве, сложенная в конце XII века на древнем русском языке // *Украинец*. – М., 1859. – Кн. 1. – С. 87-112; ⁵Житецкий П.И. О литературной форме и поэтическом стиле “Слова о полку Игореве” // *Житецкий П.Г. Вибрані праці. Філологія*. – К., 1987; ⁶Чапленко В. Мова “Слова о полку Ігореві”. – Вінніпег, 1950. – С. 11; ⁷Скляренко В.Г. Знач. праця. – С. 18-19; ⁸Там само. – С.19; ⁹Там само. – С. 9-10; ¹⁰Там само. – С. 92; ¹¹Там само. – С. 93-94; ¹²Там само. – С. 54-55; ¹³Там само. – С. 28; ¹⁴Там само. – С. 101; ¹⁵Там само. – С. 113-118.